

С.І. Гальченко

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ХЛІБОМ НАСЕЛЕННЯ МІСТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

У статті висвітлено джерела надходження продуктів харчування і, зокрема, найголовнішого продукту – хліба. На основі архівних матеріалів показано переваги і недоліки централізованого забезпечення міського населення Центральної України та дії влади. Зроблено акцент на стратифікацію між індустріальними та сільськогосподарськими регіонами.

Ще за радянських часів низка авторів зверталась до питань надання допомоги найменш захищеним та постраждалим від війни верствам населення фінансово і матеріально, але у контексті досліджень суспільно-політичної діяльності радянського народу [1], профспілок та комсомолу [2], [3].

Вперше у вітчизняній історіографії М. Коваль виокремив матеріально-побутові проблеми населення і шляхи їх вирішення силами громадськості. Саме цей український науковець став справжнім піонером, засновником наукової школи дослідження проблем життя та побуту населення Української РСР, ініціював спеціальне колективне видання, де проблеми забезпечення різних верств населення в останні воєнні та перші повоєнні роки розглядалися окремо, хоча й у контексті діяльності партійно-радянських органів або ж суспільно-політичної діяльності трудящих України [4].

Крім деяких узагальнюючих праць з історії економіки радянської доби, де окрім інших проблем, висвітлюються і питання державного централізованого постачання та розподілу продуктів харчування, промислових товарів у роки Великої Вітчизняної війни [5], [6], варто згадати й ті праці, в яких досліджуються окремі складові організації та забезпечення населення продуктами харчування. Так, ще наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. з'явилася низка праць російських дослідників У. Чернявського [7-9] та О. Любимова [10].

У 70-і роки ХХ ст. радянська історіографія збагатилася працями Л. Гордона [11], О. Зуйкової [12], [13], присвяченими різним аспектам повсякдення населення повоєнного часу, та А. Ларіна [14], [15], який проаналізував продовольче постачання різних регіонів України, зокрема Донбасу.

Слід назвати низку узагальнюючих, новаторських праць вітчизняних науковців, які намагалися об'єктивно і неупереджено розкрити складні сторінки історії. Це, зокрема, роботи М. Ковалю, В. Барана, В. Даниленка і Ф. Турченка [16-18].

Фрагментарно висвітлюються проблеми збитків, завданих сільському господарству, харчовій та легкій промисловості України. Про деформаційні процеси в економіці, що позначилися на постачанні міського населення, а також інші аспекти, які так чи інакше впливали на стан у цій сфері життєдіяльності, йдеться в окремих працях російських та вітчизняних істориків О. Перехреста [19], Г. Голиша [20], Л. Хойнацької [21], М. Плюща [22], Л. Ковпака [23], І. Ветрова [24], А. Арутюняна [25] та багатьох інших.

Слід виділити окрему групу в історіографії досліджуваної проблеми працям, які присвячені діяльності радянських профспілок. Так, серед інших найбільшу увагу постачанню робітникам підприємств продовольства у своїх працях приділили вітчизняні дослідники П. Чернега, М. Головка та О. Лисенко [26-28].

Та на особливу увагу заслуговують праці Т. Вронської, у яких через призму проблем повсякденного життя розглядаються різні аспекти виживання міського населення в умовах війни та нормованого постачання [29-31].

Отже, враховуючи низку проблем, які залишилися поза увагою дослідників, автор намагається розкрити одну з них, звідси **мета даної статті** – проаналізувати особливості забезпечення городян продуктами харчування в повоєнний період.

Для характеристики забезпечення міського населення під час війни перш за все необхідно встановити чітку класифікацію джерел надходження продуктів харчування, виокремивши концепцію державного постачання городян цього регіону.

У загальному обсязі споживання продуктів харчування міським населенням, за твердженнями відомих фахівців, які глибоко досліджували цю проблему, вирішальне місце належало державним ринковим фондам, які вже у 1944 р., коли вся територія України була визволена, забезпечували 70% калорійності всього харчування [8, с. 23] (слід мати на увазі, що за 100% цього показника брався досить низький прожитковий мінімум). Наступним за значенням джерелом постачання міського населення можна назвати їдальні та підсобні господарства при підприємствах, підпорядковані відділам робітничого постачання (російськомовна аббревіатура – ОРС), далі – індивідуальне та колективне городництво. Особливе місце у забезпеченні городян продуктами посідала ринкова торгівля, яка, за свідченнями сучасників тієї доби, наприкінці 1943 р. і аж до кінця війни задовольняла понад половину потреб міських жителів, незважаючи на справді високі ціни, що панували на базарних прилавках.

Налагодження стабільного функціонування згаданих джерел забезпечення міського населення, окрім базарів, вимагало часу, а людей треба було нагодувати вже в перші дні визволення. Тим більше, що чисельність міст почала зростати досить швидкими темпами, випереджаючи запланований приріст.

Перш за все налагоджувалося забезпечення хлібом, оскільки тоді він був найголовнішим продуктом харчування. Хлібом за картками постачалися всі без винятку міста, робітничі селища та майже все населення в них, тоді як на м'ясо, рибу, крупу та макаронні вироби карткова система була введена не для всіх. Приватні торговці, працездатне населення, яке не влаштувалося на роботу, а також деякі інші категорії осіб згадані продукти за картками не отримували.

Протягом усього часу центральна та місцева влада докладала неабияких зусиль (хоча це не завжди їй вдавалось зробити), щоб налагодити безперебійне постачання міського населення хлібом, причому за повною нормою, зазначеною на картці. На відміну від усіх інших продуктів харчування, ця норма була не місячною, а денною, що вимагало чіткої роботи всіх організацій, пов'язаних із постачанням хліба. Карткові норми на хліб офіційно були диференційовані менше, ніж на інші продукти харчування. Так, для працюючих на виробництві вони коливалися у 1943 – 1944 рр. від 800 г на день – для першої категорії до 600 г – для другої, службовці та утриманці отримували відповідно 500 і 400 г хліба на день [29, с. 166].

Треба констатувати, що в жодному з відомих досліджень не вдалося віднайти реальних норм постачання продуктами харчування всіх верств населення в досліджуваний період у різних регіонах України, зокрема і центральному. Навіть ґрунтовне академічне видання – багатотомна «Історія Української РСР» подає як узагальнюючі такі норми, що, ймовірно, були чинними лише в окремих містах УРСР (Донбас, Дніпропетровщина). Доречно внести уточнення у цій сфері завдяки реконструкції ситуації, здійсненій як за звітними документами, так і за бланками самих карток, зокрема й стосовно Центральної України.

Нагадаємо, що центральноукраїнські міста – Вінниця, Полтава, Кіровоград – були віднесені до другої групи міст СРСР й постачалися за іншою, нижчою шкалою, ніж індустріальні. З іншого боку, і встановлених відповідними циркулярами норм для працівників одних галузей промисловості також часто не дотримувались у різних регіонах СРСР.

Робітникам провідних галузей промисловості, які перевиконували плани, відповідно до постанови РНК СРСР від 20 жовтня 1943 р. додатково повинні були видавати ще 100 г хліба. Втім уже 15 листопада того ж року ця постанова була скасована у межах заходів з економії хліба, на що досить сміливо, зважаючи на час, коли розгор-

талися ті події, відреагував секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов, написавши листа самому Й. Сталіну. Він висловив стурбованість тим, що робітники аналогічних підприємств глибокого тилу СРСР отримують хліб за підвищеними нормами, тоді як люди на важкому виробництві прифронтових районів УРСР замість 550 – 600 г мають задовольнятися 500 г хліба на день. Автор листа просив союзний уряд скоротити розрив у реальних нормах хліба для визволених областей УРСР та інших регіонів СРСР, додаючи при цьому проект розпорядження, де поміж іншого пропонувалося: «...дозволити наркомторгу СРСР і РНК УРСР встановити у визволених областях УРСР такі норми постачання хліба на день: а) робітникам та інженерно-технічним працівникам, що працюють на поверхні у вугільній промисловості, – 700 г, б) робітникам та інженерно-технічним працівникам металургійної промисловості – 700 г, в) робітникам та інженерно-технічним працівникам основного виробництва найважливіших оборонних підприємств – 700 г, г) робітникам та інженерно-технічним працівникам лісової, торф'яної і рибної промисловості, що отримують хліб за диференційованими нормами: тим, що не виконують норми – 500 г, тим, що виконують норми, – 600 г, тим, що перевиконують норми – 700 г». Для виконання цього проекту автор листа просив відповідні союзні органи виділити додатково Українській РСР на грудень 1943 р. 1500 т борошна [32, арк. 145-147].

Цей лист М. Хрущова був не останнім у низці численних клопотань, що направлялися до партійно-радянського керівництва СРСР з приводу функціонування карткової системи. Однак не завжди висловлені в них пропозиції знаходили підтримку в центрі.

Що ж стосується якості хліба, то й він не завжди відповідав нормам, оскільки у найбільш напружені моменти, коли зерно не завозили вчасно, борошно заміняли сурогатними сумішами, схожими на пресовану тирсу або додавали картопляне лушпиння і т.ін.

Слід мати на увазі, що підготовка до постачання міст Центральної України хлібом та іншими продуктами харчування розпочиналася ще задовго до їх визволення. Тоді ж відбулося і те, що стало на весь досліджуваний період визначальним у забезпеченні цього регіону продуктами харчування та промисловими товарами і, про що дотепер не згадувалось навіть побіжно в жодному з відомих фундаментальних та спеціальних досліджень, присвячених життю і побуту населення на визволеній території України у роки війни та у повоєнний період.

Визначаючи загальну постачальницьку політику, або, іншими словами, концепцію забезпечення визволених областей УРСР хлібом і продуктами харчування, союзний уряд встановив досить чітку стратифікацію поміж індустріальними та сільськогосподарськими регіонами республіки. Це знайшло відображення у низці директивних документів і деталізовано у так званих планах-заявках на постачання. Про це можна дізнатися з внутрішнього листування між окремими відомствами та партійними органами.

Після визволення Харкова, коли міста Центральної України були ще окуповані, заступник РНК УРСР К. Караваєв, зобов'язуючи наркомів торгівлі, харчової і легкої промисловості республіки скласти заявку до союзного керівництва на перспективне постачання цього та інших регіонів, серед іншого наголосив на тому, що планування має відбуватися у розрахунку 40 – 50% до передвоєнної чисельності міського населення [32, с. 56]. Виконуючи поставлене завдання, заступник наркому торгівлі УРСР Холодніков у супроводжувальному листі до заявки, адресованому наркому торгівлі СРСР А. Любимову, виклав концептуальні засади постачальницької політики, що були встановлені союзним керівництвом: «Контингент населення, прийнятий на постачання у плані-заявці по окремих областях, установлений з урахуванням руйнувань, завданих окремим містам, і особливими умовами (знаходження у прифронтовій смузі, фронтовій зоні та ін.)... Розрахунок здійснений диференційовано за більш високими розрахунковими нормами для Донбасу, середніми для Харківської області і більш низькими для Сумської, Чернігівської і Полтавської областей». При цьому наголошувалося, що промисловими товарами, зокрема, Полтавська область у IV кварталі 1943 р. має постачатися на 50% від того, що виділятиметься Донбасу [32, с. 55]. Залишаючи поза увагою до часу цю категорію товарів, зауважимо, що у плані-заявці щодо продуктів харчування запла-

новані норми постачання на Полтаву були насправді навіть меншими і становили третину від донецьких. Так, передбачалося отримувати на полтавчанина 5 г чаю на квартал (донецька норма на одну особу становила 16 г) при загальній нормі по містах – 25 г, жири відповідно – 150 проти 400 г, м'ясо і риба – 300 проти 1000 г, і так по всіх інших продуктах [32, с. 56-59].

У Москві зовні несхвально поставилися до такого надмірного аскетизму республіканської влади. На початку вересня 1943 р. заступник голови РНК СРСР А. Мікоян розпорядився збільшити обсяги заявки для всіх згаданих вище областей ще на третину (окрім Полтавської), зазначивши виділити їй лише 20% від кількості, розрахованої для Донбасу, Харківської та Сумської областей [32, с. 97-99]. Отже, наведені вище норми у розрахунок на одного полтавчанина в квартал були зменшені удвічі на папері, а в реальному житті забезпечення здійснювалося навіть нижче від цієї встановленої мізерної норми. Саме тому у подальшому, зважаючи на встановлені норми й обсяги поставок, треба мати на увазі, що Полтавська, як і інші області Центральної України (окрім хіба що столиці), забезпечувалася за нижчим рівнем.

Цілком усвідомлюючи загальне вкрай скрутне становище, що склалося у той час із постачанням в Україні, і нагальну потребу першочергового забезпечення промислових центрів республіки, таке ставлення до Полтавщини має дискримінаційний, особливо зважаючи на те, що саме ця область у перші місяці після визволення, як і пізніше, утримувала першість у вивезенні власного зерна в інші регіони УРСР, зокрема у Донбас.

У контексті вищевказаного слід зазначити, що від моменту визволення Полтавська, Кіровоградська та Вінницька області мали певні зобов'язання-рознарядку стосовно поставки до центральних фондів продовольчого зерна з власних запасів. До фонду Червоної армії Полтавщина ще за місяць до того вже відвантажила майже 25 тис. т продуктового зерна, про що звітував секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко на ім'я Г. Маленкова до Москви [33, с. 122]. У грудні 1943 р. до Сталінської та Ворошиловградської областей за спущеним «згори» планом із цієї ж області необхідно було відправити 20 тис. т цього стратегічно важливого вантажу [32, с. 141].

У IV кварталі 1944 р. ці плани були значно збільшені і до них були включені вже Київська та Кіровоградська області. Обсяги вивезеного зерна у кожній з областей-донорів сягали 50 – 70 тис. т. Така ж неухильна тенденція спостерігалася навесні та влітку 1944 р. Задля справедливості варто зауважити, що ці плани, принаймні взимку 1943 р. та навесні 1944 р., Полтавській області, як і іншим, не вдавалося виконати сповна, але не через саботування або небажання, а через гострий брак пального, про що й направлялися стурбовані листи з місць до центру. Підготовлене до відвантаження зерно лежало на пунктах «Заготзерна», очікуючи на засоби транспортування.

Необхідно зауважити, що у жителів центральних областей не було жодної альтернативи стосовно постачання продуктового зерна до інших регіонів. Ще у вересні 1943 р. були встановлені жорсткі санкції за порушення порядку здачі зерна до державних фондів, що нагадувало 1932 – 1933 рр. 24 вересня 1943 р. було ухвалено постанову РНК СРСР про заборону продажу та обмін зерна, борошна та печеного хліба (до виконання плану хлібозаготівель) колгоспам, колгоспникам і одноосібним селянським господарствам. Спільним наказом Прокурора Союзу РСР і народного комісара юстиції № 81/71 від 30 вересня 1943 р. «Про відповідальність за незаконну торгівлю хлібом до виконання плану хлібоздачі» встановлювалась відповідальність для голів колгоспів – судова за ст. 109 КК РСФСР і відповідних КК союзних республік (шість місяців позбавлення волі) і для селян – адміністративна (штраф 300 крб.). Термін слідства був скорочений до 10 днів [34, с. 69-70].

Принагідно нагадаємо, що визволеній навесні 1944 р. Вінниці близько п'яти місяців не постачали належним чином картки, що створювало значні труднощі у забезпеченні її жителів хлібом та іншими продуктами. Проте без зволікань і в цій області ввели дискримінаційні заходи стосовно її виробників хліба, заборонивши їм спеціальною постано-

вою РНК СРСР від 2 вересня 1944 р. та Вінницького виконкому облради від 13 вересня 1944 р. продавати зерно, борошно і печений хліб. Ці санкції обумовлювалися тим, що Вінниччина відставала в обов'язковій хлібоздачі центру, але на базарах траплялися випадки продажу зерна. Місцевій владі приписувалося «розгорнути рішучу боротьбу зі «спекулянтами»» [35, с. 44]. Коли аналізуємо ситуацію, що склалася у цій області, виникає запитання: чому обласний центр регіону – виробник зерна – протягом декількох місяців не забезпечувався належним чином ним же виробленим продуктом – хлібом? У котре в нашій історії саме хлібороба змушували затягати міцніше паски і називали «спекулянтами» селян, які продавали своє зерно.

Окрім продуктового зерна, Полтавська, Вінницька, Київська і Кіровоградська області виконували та перевиконували плани з відвантаження сушеної картоплі й інших овочів для Донбасу [32, арк. 141], [36, арк. 52-74], [37, арк. 44, 90, 91, 98, 155], а також яєць – до Москви та Ленінграда протягом усього 1944 р. і в наступний час [37, арк. 61]. Натомість на Полтавщину в повному обсязі ззовні надходила лише сіль, яка потрібна була для соління овочів.

Навіть дотично торкнувшись асортименту та обсягів виконання держзамовлення з боку областей Центральної України, можна зрозуміти, що ця проблема є перспективною для окремого дослідження, з одного боку, з іншого – рельєфно постає питання: чому міське населення областей-донорів так кричуще обмежувалося у забезпеченні саме тими продуктами харчування, які вивозилися до інших регіонів республіки та СРСР? Усі тогочасні реалії, нагальна необхідність першочергового постачання індустріальних областей УРСР, про що вже йшлося вище, все ж не повинні були ставати приводом для такого бідунства, якого зазнавали городяни регіону, який годував і республіку, й інші райони СРСР.

Наприкінці 1943 р. у Києві та Полтаві, як і в інших містах, спостерігалися величезні черги за хлібом. Населення вистоювало у тих чергах годинами. Причини полягали в тому, що діючі пекарні не були повністю завантажені роботою внаслідок нестачі транспортних засобів: часто борошно та паливо підвозилися з запізненням і в недостатній кількості. Необхідно було щоденно випікати 100 т хліба, а фактично випікалося 72 – 75 т [32, арк. 141].

Напруженою залишалась ситуація з постачанням хліба за картками і надалі, коли всі області Центральної України були визволені від нацистської окупації, а відтак і збільшилася кількість споживачів у них. Навесні, влітку і восени 1944 р. фіксувалися непоодинокі випадки, коли борошна не вистачало для того, щоб забезпечити хлібом міське населення, і це було не дивно, оскільки за довідкою завідувача відділу легкої і харчової промисловості ЦК КП(б)У Лактіонова, підготовленою для Д. Коротченка, на лютий-березень лише Київ з усіх визволених міст України отримав 100% борошна. Натомість Полтавська область одержала тільки 49,1% [37, арк. 266]. Даних по Вінницькій і Кіровоградській областях у довідці, з цілком зрозумілих причин, не наведено.

У довідці про стан забезпечення хлібом робітників підприємств наркомчормету в м. Черкаси інструктор відділу легкої і харчової промисловості ЦК КП(б)У змушений був виправдовуватися перед союзним керівництвом за незадовільне отоварювання хлібних карток працюючих у цій важливій галузі промисловості, яке було зафіксоване влітку 1944 р., і доповідати про заходи, вжиті для стабілізації ситуації [38, арк. 28].

Така ж ситуація склалась у червні 1944 р. і у Вінниці, де протягом місяця населення майже не отримувало хліба через відсутність борошна на хлібопекарських підприємствах і відсутність пального, що було зафіксоване у спільній постанові Вінницької обласної ради депутатів трудящих та обкому партії. Проте проблема полягала не лише у відсутності запасу борошна, але і в тому, що до Вінницької області на весь червень було виділено всього 700 т зерна за потреби 2332 т, тобто менше третини від необхідного. Партійне керівництво області, намагаючись вирішити проблему з постачанням в області в цілому і Вінниці зокрема, звернулось до РНК УРСР із клопотанням про збільшення місячної норми хоча б на 300 т (при потребі вдвічі більшій), а також дозволити мати на

Вінницькому хлібозаводі місячний запас борошна і систематизувати завезення пального [39, арк. 26-26 зв.]. Завідувач відділу легкої та харчової промисловості ЦК КП(б)У Лактіонов написав листа до Д. Коротченка з пропозицією виділити Вінниччині додатково на червень 150 т борошна. Коротченко ж своєю резолюцією скоротив кількість зерна до 100 т, залишивши обсяги постачання на рівні третини від необхідного [37, арк. 78], [39, арк. 26-26 зв.].

В одній з урядових телеграм у жовтні 1944 р. М. Хрущов писав до Москви, що союзний наркомат торгівлі щомісяця не додає Україні борошна з ринкових фондів, унаслідок чого у деяких областях родини військовослужбовців, робітники, учителі та інші не забезпечуються хлібом. Окрім цього, зазначалося, що обсяги картоплі, запланованої як домішки до хліба, зокрема у жовтні 1944 р. зовсім не виділені, оскільки «заброньовані для потреб армії». Тому М. Хрущов особисто просив В. Молотова скасувати «домішки картоплі і виділити додатково у жовтні 8 560 тонн борошна» для визволених районів України [40, арк. 16].

З погляду постачання міського населення визволених районів під час війни продуктами харчування в цілому і хлібом зокрема, 1943 – 1944 рр. були найскладнішими. Втім, незважаючи на усі численні негаразди, в ім'я справедливості слід все ж зазначити, що у ті скрутні часи хліб був одним із продуктів, який надходив до столу споживача здебільшого щоденно.

Купити хліб можна було і у комерційній торгівлі та на базарі, де він був дуже дорогий. Ціна пайкового житнього хліба – основного продукту для більшості населення визволених міст України під час війни і в перші повоєнні роки у різних регіонах коливалась від 75 коп. до 1 руб. 15 коп. за 1 кг, тоді як його комерційна ціна становила 8 – 10 руб. за кілограм [41, с. 12-13].

Забезпечення міського населення іншими продуктами харчування налагоджувалось не так оперативно, проте плани також складали ще задовго до визволення того чи іншого населеного пункту. Це був той випадок, коли централізована система виявляла свої позитивні риси, оскільки в умовах війни та повоєнної руїни це була єдина можливість хоча б в мінімальному обсязі забезпечити громадян продуктами харчування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР : у 2 т. – К., 1973. – Т. 1. – 280 с.
2. Слуцкий А.Б. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября / А.Б. Слуцкий, В.П. Сидоренко. – М., 1961. – 264 с.
3. Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938 – 1958 рр.) / Терлецький В.М. – К., 1966. – 380 с.
4. Коваль М.В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / Коваль М.В. – К., 1977. – 264 с.
5. Советская экономика в период Великой Отечественной войны, 1941 – 1945 гг. – М., 1970. – 240 с.
6. Історія народного господарства Української РСР : у 3 т., 4 кн. Т. 3: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938 – 80-ті рр.), кн. 1: Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938 – 1960 рр.). – К. : Наук. думка. – 1985. – 465 с.
7. Чернявский У.Г. Обеспечение городов продовольствием в годы Великой Отечественной войны / У.Г. Чернявский // История СССР. – 1959. – № 4. – С. 57-64.
8. Чернявский У.Г. Продовольственное снабжение городов в годы Великой Отечественной войны / У.Г. Чернявский // Исторические записки. – М., 1961. – № 69. – С. 3-26.
9. Чернявский У.Г. Война и продовольствие. Снабжение городского населения в Великую Отечественную войну / У.Г. Чернявский. – М., 1964. – 208 с.
10. Любимов А.В. Торговля и снабжение в годы Великой Отечественной войны / Любимов А.В. – М., 1968. – 231 с.
11. Гордон Л.А. Черты социалистического образа жизни: быт городских рабочих вчера, сегодня, завтра / Гордон Л.А. – М. : Наука, 1977. – 159 с.
12. Зуйкова Е.М. Быт при социализме / Зуйкова Е.М. – М., 1976. – 240 с.
13. Зуйкова Е.М. Удовлетворение бытовых потребностей городского населения / Зуйкова Е.М. – М., 1976. – 38 с.
14. Ларін А.Ф. Відновлення постачання продовольчими товарами міського населення УРСР після визволення від гітлерівських окупантів / А.Ф. Ларін // Український історичний журнал. – 1974. – № 7. – С. 50-57.

15. Ларін А.Ф. До питання про матеріально-побутове постачання населення України (1943 – 1945 рр.) / А.Ф. Ларін // Український історичний журнал. – 1978. – № 5. – С. 102-106.
16. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / Коваль М.Ф. – К., 1999. – Т. 12. – 335 с.
17. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К., 1999. – 304 с.
18. Турченко Ф.Г. Новейшая история Украины. Часть первая (1917 – 1945 гг.) / Ф.Г. Турченко. – К. : Генеза, 1995. – 343 с.
19. Перехрест О.Г. Наслідки нацистської окупації українського села в період німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. / О.Г. Перехрест // Історичні і політологічні дослідження. – 2005. – № 1 (23). – С. 251-243.
20. Голиш Г. Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України / Г. Голиш // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 37-49.
21. Хойнацька Л.М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943 – 1950 рр.) / Л.М. Хойнацька. – К., 2003. – 232 с.
22. Плющ М. Урбанізація і зростання міського населення у повоєнні роки / М. Плющ // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. статей. – К., 2001. – Вип. 15. – С. 71-77.
23. Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення в II-й половині XX ст. (1945 – 2000 рр.) / Л. Ковпак. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2003. – 250 с.
24. Ветров І.Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941 – 1944 рр. / І.Г. Ветров. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 232 с.
25. Арутюнян Ю.В. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю.В. Арутюнян. – М., 1963. – 459 с.
26. Чернега П.М. Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.) / П.М. Чернега. – К., 1987.
27. Чернега П. Участь профспілок в забезпеченні трудящих житлом і створенні побутових умов для життя в роки Другої світової війни / П. Чернега // Сторінки воєнної історії : зб. наук. статей. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2002. – Вип. 6. – С. 270-276.
28. Головка М.Л. Профспілки України у період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. : навч. посіб. / М.Л. Головка, О.Є. Лисенко. – К. : Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України, 2002. – 312 с.
29. Вронська Т.В. Виживання міського населення України (1943 – 1945) / Т.В. Вронська // Друга світова війна і Україна : матеріали наук. конф., 27 – 28 квіт. 1995 р. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 1995. – С. 177-182.
30. Вронська Т.В. Дія карткової системи в Україні у воєнні та перші повоєнні роки (1941 – 1947 рр.) / Т.В. Вронська // Сторінки воєнної історії : зб. наук. статей. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 1998. – Вип. 2. – С. 163-183.
31. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943 – 1945 рр.) / Вронська Т.В. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 1995. – 83 с.
32. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 676, 194 арк.
33. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), ф. 17, оп. 122, д. 42, 143 л.
34. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 9492, оп. 1, д. 452, 103 л.
35. Держархів Вінницької області, ф. Р-2700, оп. 7, спр. 4, 112 арк.
36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1353, 108 арк.
37. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 25, 268 арк.
38. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 78, спр. 90, 327 арк.
39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1356, 59 арк.
40. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 51, 17 арк.
41. РГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 1061, 312 л.

С.И. Гальченко

Обеспечение хлебом населения городов Центральной Украины в первые послевоенные годы

В статье рассмотрены источники поступления продуктов питания и, в частности, главного продукта – хлеба. На основании архивных материалов показаны преимущества и недостатки централизованного обеспечения городского населения Центральной Украины и действия власти. Сделан акцент на стратификации между индустриальными и сельскохозяйственными регионами.

S.I. Galchenko

Provision of Cities in Central Ukraine with Bread in the Early Postwar Period

The sources of food supply (bread in particular) are elucidated in the article. On the basis of archival documents advantages and disadvantages of centralized provision of urban population with food and actions of authorities are analyzed in the article. The author pays attention to the stratification between agricultural and industrial regions.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2010.